

УДК 504:17.021.4(091)(092) Сковорода

ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЇ ЛЮДИНИ В ТВОРЧОСТІ Г.С. СКОВОРОДИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Андреева Т.Т.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюються погляди Г.С. Сковороди на питання екології людини, охорони і зміцнення її здоров'я в історичному контексті, які є актуальними в наш час.

Ключові слова: екологія людини, Г.С. Сковорода.

Если хотим измѣрить небо, землю и моря, должны, во-первых измѣрить самих себе соботвенною нашею мерою. А если наша, внутрь нас, мѣры не сыщем, то чем измерить можем? А не измѣрив себе прежде, что пользы знать мѣру в протчих тварях?

Григорій Сковорода

Постановка проблеми дослідження. Становлення України як незалежної держави, яке нині проходить як важкий і суперечливий процес, повинне сприяти і переосмисленню історичних процесів, відкриттю багатьох фактів і явищ, які тривалий час залишалися поза увагою вчених або отримали неповну і необ'єктивну оцінку. Нинішній етап розвитку екологічної науки як в усьому світі, так і в Україні потребує сутнісних змін у напрямі напрацювання нових концептуальних положень, визначенні світоглядних засад гармонійного співіснування систем «людина – суспільство – природа». Особливу увагу на сучасному етапі історичного поступу людства важливо зосередити на питанні екології людини, заглибитись у витоки становлення та довготривалий процес накопичення і осмислення людством системи екологічних наукових знань та світоглядних установок з даного питання, простежити зміст та спрямованість наукових та етичних пошуків, і узагальнивши цей досвід, визначити стратегію і найближчі та віддалені перспективи розвитку. Від цього значною мірою залежить виживання людства та поступове розв'язання глобальних екологічних проблем, адже воно стало вирішальною силою не лише на нашій планеті, але й у найближчому космічному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що за останні роки значно посилювся інтерес до вивчення факторів навколишнього середовища які як і позитивно впливають на стан фізичного, психічного та духовного здоров'я людини, так і негативних – з метою їх послаблення і усунення. І.І. Залеський і М.О. Клименко вивчали загальнотеоретичні підходи до даного питання, О.З. Гнатейко та Н.С. Лук'яненко розглядали екогенетичні аспекти патології людини, спричиненої впливом шкідливих факторів зовнішнього середовища, Т. Кеб-кало досліджувала питання співвідношення стану здоров'я людини з безпечним середовищем її існування в контексті формування еколого-валеологічної культури, Н. Коцур зверталася до проблеми впровадження здоров'язберігаючих технологій в освітніх закладах.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що екологічні проблеми розглядалися вченими в різних аспектах протягом тривалого часу.

До їх осмислення зверталися князь Володимир Мономах, книжники Данило Заточеник, Кирило Транквіліон-Ставровецький, професори Києво-Могилянської академії І. Гізель, Т. Прокопович, Й. Туробойський та ін. В наш час філософські світоглядні підходи знайшли відображення у працях М. Кисельова, В. Крисаченка, І. Стогнія та ін.; психолого-педагогічні розкриті в працях Н. Лисенко В. Скребця, Г. Тарасенко та ін. Розробкою основних концепцій екології як науки займалися Г. Білявський, М. Голубець, В. Джигирей, М. Назарук, М. Падун, Р. Фурдуй та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До висвітлення життя і творчості Г.С. Сковороди зверталися Г. Верба, М. Жулинський, М. Попович, І. Стогній, Л. Ушкалов та ін. Але погляди видатного філософа на екологію людини досліджені недостатньо повно, особливо в історичному контексті, що й стало приводом для написання статті.

Метою даної статті є висвітлення поглядів видатного українського філософа, педагога, письменника Григорія Савича Сковороди на екологію людини в історичному контексті.

Виклад основного матеріалу. Термін «екологія» ввів у науковий обіг німецький біолог Ернст Геккель. В 1866 році він опублікував працю «Загальна морфологія організмів», але широкий науковий загал дізнався про нього через три роки з популярних лекцій «Природна історія створення світу». Але термін «екологія» вперше вжив американський письменник і природодослідник Генрі Девид Торо в листі від 1 січня 1858 року, де він пише одному з друзів: «Містер Гоар все ще в Конкорді, займається ботанікою і екологією». Поступово відбувалося накопичення наукової інформації, і зараз екологію розуміють як «комплексну науку, що вивчає відносини рослинних і тваринних організмів та їх угруповань між собою з навколишнім середовищем» [3, с. 137]. Але разом з тим сучасні українські філософи розуміють екологію і як світогляд, адже «еволюціонувавши від периферійної біологічної дисципліни до сучасного стану, екологія ефективно й продуктивно «конвергує» з філософією, виходить на рівень загальнонаукової та філософської рефлексії і робить досить відчутні коригування в процесі формування методологічних стандартів сучасного наукового знання та засадових світоглядних орієнтирах нашого сучасника» [2, с. 8].

Екологія людини як міждисциплінарна дисципліна, яка займається вивченням питань взаємовпливу людини і природного довкілля з метою поліпшення стану здоров'я, підвищення соціального і трудового потенціалу людини, створення

екологічного оптимуму для людського організму як складної біологічної системи, зародилася майже одночасно з класичною біологічною екологією. «Однак інтерес людини до того, що відбувається в навколишньому світі і як це впливає на її здоров'я, виявився значно раніше – тоді, коли вона сформувалася як мисляча істота. З асом знання про взаємозв'язки у природі, вплив зовнішніх чинників на самопочуття, здоров'я і розвиток людства були систематизовані, осмислені, збагачені результатами різноманітних експериментів та синтезовані в науковий напрям, який поєднує набутки природничих (астрономія, геологія, географія, фізика, хімія, біологія, медицина та ін.), соціальних, філософських і економічних галузей наукової діяльності» [1, с. 7].

Протягом століть, з моменту виникнення людства, відбувався складний і суперечливий процес пошуку оптимальних шляхів взаємодії людини і природи. З тих далеких часів починається і накопичення екологічних уявлень емпіричним шляхом та передача їх з покоління в покоління. Ці знання дійшли до наших часів у формі міфів, казок, передбачень, легенд. Поступово ці знання розширюються і з появою писемності відображаються в книгах. Знайомство з науковим надбанням мислителів інших країн, (візантійських, болгарських та ін.) призводить до виникнення та становлення філософської думки на Україні. Відзначається досить широке розповсюдження літератури в Київській державі, зокрема й літератури природознавчого змісту. Знання про будову Всесвіту та будову Космосу діставали із «Шестидневів» Василя Великого, Георгія Песиди, Іоанна Екзарха. Поширена була збірка «Фізіолог», де наводились відомості про звірів, птахів, риб, тощо, зібраних з різних джерел – східних переказів, з Талмуду, Біблії та ін.; «Християнська типографія» Козьми Індикоплова містила оповідання з географії та космографії. Поряд з достовірними відомостями природничо-наукового змісту вони містили ряд найнеймовірніших вигадок. Відомості про екологію людини зустрічаємо в таких писемних пам'ятках як «Велесова книга», «Повість врем'яних літ», «Повчання» Володимира Мономаха, творах Кирила Транквіліона-Ставровецького, Симеона Полоцького, Інокентія Гізеля та ін. Ці та інші натурфілософські знання та світоглядні установки лягли в основу філософських роздумів Г.С. Сковороди та отримали подальший розвиток у його творах та життєвих переконаннях.

Григорій Савич Сковорода не залишався байдужим до екологічної проблематики, в його творах знаходимо думки як про значення екологічних факторів в світі природи і їх вплив на життя суспільства, так і про екологію людини як біологічного організму, а також оригінальні думки стосовно екології душі людини.

Поетичний збірник «Сад божественних песней» – це прославлення ідей гуманізму, правди. Поет закликає до самопізнання, морального вдосконалення, оспівує красу природи, малює явища соціального життя. Так, в пісні 2, слідуючи древнім традиціям, він захоплюється від можливості піднятися вгору, з'єднатися з божественним світом, адже гори здавна вважаються місцем єднання людини з божеством. У наступній пісні поет щиро захоплюється приходом весни, малює прекрасні природні пейзажі. Ці картини навіюють йому аналогії з високоморальною людиною і дають нам підстави стверджувати, що видатний фі-

лософ і гуманіст тонко розумів значення природи для життя людини, її облагороджуючий вплив на особистість, знав екологічні закономірності. Особливо яскраво викладені еколого-етичні погляди Григорія Савича в пісні 12. Він не бажає жити в багатому місті, не хоче їздити на море, воювати. Його мрія – жити серед природи, милуватися нею, наслідувати її принципи, навіть якщо доведеться обходитися лише найпростішою їжею, терпіти злидні. «Не поїду в город багатий. Я буду на полях жити. Буду в'єк мой коротати, гд'є тихо время б'єжит» [5, с. 34]. У наступній пісні 13 він теж захоплюється природним пейзажем, говорить, що краще жити серед природи в бідності, ніж гинути від вад у великому місті. «Пропадайте думи трудні! Города премонолюдны! А я с хлеба куском умру на м'єсть таком» [5, с. 36]. Цій же темі присвячена і 14 пісня, де Г. С. Сковорода формулює свої етичні погляди на недосконалість і гріховність світу – «лутше жити вопустынь, затворившисьвояскин'є» ніж гинути в місцях, де «худа слава» [5, с. 36]. У 16-ій пісні мислитель змальовує стан природи після дощу. Вся природа переживає стан піднесення, заспокоєння, і цей стан переноситься в душу поета і філософа. Він відчуває повне злиття і єднання з зримим прекрасним світом. «Проїшли облака. Радостна дуга сієет. Проїшла вся тоска. Св'єт наш блистает» [5, с. 39]. У пісні 18 поет за-суджує прагнення людини високо піднятися, за-суджує гординю, говорить, що найбільше щастя для людини – тихо прожити земний відрізок часу. Цьому ж присвячена й пісня 28. Детально проаналізувавши еколого-етичні погляди Г. С. Сковороди на природу, бачимо, що філософ накреслює шлях для майбутньої цивілізації, який привів би до гармонізації відносин в системі «людина – природа», адже феномен щастя знаходиться в людській душі незалежно від кількості матеріальних благ і почестей, які вона отримує. Григорій Савич приходить до неухильного висновку, що обмеження необхідним є важливою умовою існування людини у відповідності з словом Божим.

Особливо цікавими і актуальними є погляди Григорія Савича на проблему антропогенного впливу людини на природні екосистеми та етичне ставлення до довкілля. Його думка про те, що людина повинна задовольнятися плодами своєї праці, не накопичувати надмір матеріальних благ, жити серед природи є надзвичайно цінною в наш час. Коли проаналізувати сучасну ситуацію, то можна стверджувати, що в сучасному суспільстві переважають споживацькі тенденції. За даними дослідників, близько третини продуктів харчування іде на смітник, люди накопичують багато одягу та взуття, інших речей, і коли змінюється мода, ці речі теж викидають. В той же час значна частина людства залишається за межею бідності. Досить значна частина вироблених матеріальних благ з самого початку приречена на утилізацію – мається на увазі тара, упаковочні матеріали, рекламна продукція. Причому величезна частина цих речей сама по собі є надзвичайно шкідливою для довкілля. Целофан, пластикова пляшка тощо ще протягом кількох століть будуть розкладатися в землі, виявляючи шкідливий вплив на природні екосистеми і погіршуючи умови існування людини.

Замість того, щоб виховувати в підростаючого покоління моральні чесноти та толерантне терпиме ставлення як до інших людей, так і до інших живих організмів, інтелектуальні сили сучасної на-

уки занепокоєні винаходами новітніх видів зброї, різних видів отрути тощо. Г.С. Сковорода змальовує негативний вплив людини на природу і вказує на необхідність гуманного ставлення до довілля, кардинальної зміни світоглядної парадигми, яка повинна націлювати людину на заняття працею на благо себе та інших людей відповідно до внутрішньої потреби, яку видатний філософ визначає як «сродний труд». Така праця приносить задоволення, сприяє відчуттю гармонічності життя.

В творчості Григорія Сковороди висунуті надзвичайно прогресивні для того часу думки щодо екології людини як біологічного організму. В своїх творах і листах до друзів Григорій Савич неодноразово звертається до висвітлення цього питання. Філософ стверджує, що тілесні хвороби несприятливо впливають на розвиток людини і пропонує уникати хворих, щоб не заразитися: «Один мучиться коростою, другий – пропасницею, третій подарою, четвертий – епілепсією, п'ятий – водячкою; у одного гниють зуби, у другого – нутрощі; деякі до того жалюгідні, ніби вони носять не тіло, а живий труп. Я вже не буду говорити про легкі хвороби: кашель, виснаження, зловонне дихання та ін. З таких-от, тобто з нездорових, членів і складається цей світ, який би він не був за розмірами. Бо якщо ти й бачиш серед них людей із здоровим тілом, то це такі люди, які недавно потрапили в тенета хвороб і ще не дійшли до зазначеного вище стану; однак вони не йдуть, а біжать до нього, їх підганяють фурії до таких преславних нагород. Ми ж, правда, уникаємо цих хворих і вірно робимо, щоб вони і нас не заразили» [6, с. 408]. Сковорода, роздумуючи над такою невтішною ситуацією, намагається знайти відповідь на запитання – «уникаєш водянки, подагри, галльської хвороби і не віддаляєшся від непомірності – матері всіх цих лих?». Відповідь він знаходить в минулому – «Але Сократ серед чуми залишався здоровим, бо звук до найсвятішого життя, до простоти і помірної їжі» [6, с. 409]. Далі він вказує, що дуже шкідливим для людського організму є надлишок вологи, бо «без згаданого надлишку вологи ці причини не викликають нічого поганого і слабнуть. Але там, де є надлишок вологи, там ніби виникає якесь брудне болото... Вогонь горить найкраще там, де є нафта; так, хвороба, всяка зараза і запалення не можуть прищепитися, коли тіло холодне, позбавлене слизу і легке, як корок». Важливим фактором, який впливає на здоров'я людини є харчування. Григорій Савич вважає, що надмірне вживання м'ясних продуктів та алкогольних напоїв спричиняє розвиток недуг. Також важливим є дотримання помірності, адже «не вбиває коня той, хто годує його простим кормом, а той, хто дає багато віса і не додержує міри в їзді. Обтяжені їжею і вином, ми довго зупиняємося на якому-небудь тривожному роздумі. Звідси передчасне старіння, якщо не що-небудь інше» [6, с. 409]. В зв'язку з цим філософ говорить, що дуже важливо навчитися відмовлятися від спокус, навіть якщо їх пропонують авторитетні люди.

Надзвичайно цінними і актуальними є погляди видатного філософа на формування духовності, які в наш час можна віднести до такого поняття як «екологія душі». Під цим поняттям ми розуміємо створення оптимальних умов для розвитку внутрішнього світу людини у відповідності із законами гармонії, краси, доцільності, добра. Але важливіше уникати людей, які мають моральні

вади. В листах до свого друга Михайла Ковалінського Сковорода найперше застерігає його від спілкування з підлесниками – «Нема нічого безпечнішого, ніж підступний ворог, але немає нічого отрутішого від удаваного друга» [6, с. 405]. Філософ вважає, що найважливіше завдання людини в створенні внутрішньої гармонії – це мати добрі думки: «Мысли сердечные – они не видны, как будто их нѣт, но от сей искры весь пожар, мятеж и сокрушение, от сею зерна зависит цѣлое жизни нашей дерево; естли зерно доброе – добрими (в старости найпаче) наслаждаемся плодами; как съсѣш, так и жнеш» [6, с. 191]. Найголовнішим завданням людини він вважає пізнання мудрості Божої, адже «Душа наша тѣлесным не может довольна быть. Она только небесным горит скуку насытит» [5, с. 26]. «Без Бога же и нищета и богатство есть окаянное» [5, с. 294].

Григорій Савич вважає, що найперше людина повинна пізнати себе, виявити свої задатки і у відповідності з цим влаштовувати своє життя. Ця думка про «сродну працю» відображена у багатьох його творах – байках, діалогах, листах». Изобилием снабдьвается одно точію тѣло, а душу веселит сродное дѣланіе» [5, с. 192].

Своєму другові Михайлу Ковалінському він дає кілька порад, яким сам слідував у житті, і які, на його думку, важливі для юнака.

Найкращий путівник в старості – це наука

Прекрасна і велична любов до чесноти

Ніщо так не радує як вірна дружба.

Прекрасне важке.

Будь задоволений тим, що маєш [6].

Для забезпечення душевної гармонії Г. С. Сковорода також вказує, що надзвичайно важливою є душевна чистота: «Кто сердцем чист и душею, Не нужна тому броня, Не нужен и шлем на шею, Не нужна ему война. Непорочность – то его броня, И невинность – алмазна стена. Щит, меч и шлем ему сам Бог.» [5, с. 41]. «Невинность мнѣ – то цветы. Любовь и мир – то плоды» [5, с. 27].

Особливо важливо займатися наукою, берегти час. «Брось, любезный друг, бездѣлья, Пресѣчи столикый вред. Сей момент пріймись до дѣла: Вот! вот! Время уплывет» [5, с. 45]. «Коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним» [6, с. 396].

В житті важливо мати вірних друзів Сам Григорій Савич був дуже товариською людиною, мав багато друзів, товаришів, прихильників, адже майже все своє життя провів у подорожах. Він з прихильністю і глибоким співчуттям ставився до бідних знедолених людей, допомагав їм як порадами, так і матеріально. В народних переказах про нього зустрічається багато історій з цього приводу. Одного разу під час мандрівки він допоміг бідному візнику, який віз пихатого пана полагодити пошкоджену на вибоях бричку, а потім видав йому заробленого червінця, бо побачив, що чоловік був у драгій одежині. Іншим разом він допоміг пастухам врятувати овець від хитрого пана, який часто приходив до пастухів з шкірою вовка, під приводом того, що він убезпечив отару від хижака, щоразу вимагав десять овець. Батькові трьох синів він допоміг розгадати заповіт його батька, заporожця, який порадив купити для його внуків на щастя кожному своє. Мудрець швидко розгадав заповіт і кожен з хлопчиків отримав подарунок, який викликав у них захоплення – один отримав шаблю, другий – коня, а третій – дзвінкоголосу бандуру [4].

Небезпечним фактором погіршення духовного здоров'я людини є негативні думки». Ах ты тоска проклята! о докучлива печаль! Гризеш меня измлада, как моль платя, как ржа сталь. Ах ты скука! ах ты мука! люта мука!» [5, с. 41]. «Ах зачем мы не довольны! Се источник вѣсх скорбей! Разных ум затѣв полный, вот источник мятежей!» [5, с. 46].

І навпаки, тиша і спокій сприяють гармонійному світовідчутті «А я буду себе тихо Коротаи милый вѣк. Так минет мене все лихо, щаслив буду человек» [5, с. 40]. Але для цього необхідна віра. «Боже! о живый глагол! кто есть без тебе весьол? Ты един всѣм жизнь и радость, Ты един всѣм рай и сладость!» [5, с. 52]. «Когда ты не весьол, то весьоты нищ и гол» [5, с. 51].

Ненависть несприятливо впливає на душу людини, тому він закликає любити всіх оточуючих «В сем градѣ и врагов любят, Добро возлагая врагам. Для других здравіе гублять, Не только добры другам. Гдѣ ж есть оный толь прекрасный град? Сам ты град, з души вон выгнавяд. Святому Духу храм и град» [5, с. 42].

Думки великого філософа і педагога стали невід'ємною частиною української культури, дістали подальшу розробку в творах Т. Шевченка, Л. Українки, П. Куліша, О. Духновича та ін., сприяли усвідомленню людьми свого призначення на планеті. Але, на превеликий жаль, в наш час дуже мало людей втілює в життя його настанови і рекомендації. Тому з дитячих років слід знайомити з філософським доробком Г.С. Сковороди, вчити жити згідно з його порадами.

Висновок. Григорій Савич Сковорода в своїх творах подав багато цінних думок стосовно створення сприятливих умов для збереження і покращення здоров'я людини, забезпечення оптимальних умов для функціонування людського організму як єдності біологічного, психічного і духовного, тому вивчення його творчості в історичному контексті і втілення його настанов в життя сприятиме покращенню екологічної ситуації як в Україні так і в усьому світі. В подальших дослідженнях розглянемо екологічні погляди Г. С. Сковороди стосовно живої природи в історичному контексті.

Список літератури:

1. Залеський І. І. Екологія людини: Підручник / І. І. Залеський, М. О. Клименко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 288 с. (Альма-матер).
2. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К.: Тандем, 2000. – 320 с.
3. Мусієнко М. М. Екологія. Охорона природи / М. М. Мусієнко, В. В. Серебряков, О. В. Брайон. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 530 с.
4. Пільгук І. І. Григорій Сковорода (художній життєпис) / І. І. Пільгук. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро». – 263 с.
5. Сковорода Григорій. Вибрані твори / Упорядкування та передмова Леоніда Ушкалова; примітки й коментарі Леоніда Ушкалова та Сергія Вакуленка. – Х.: Прапор, 2007. – 384 с.
6. Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Притчі. Прозові переклади. Листи / Г. С. Сковорода. – К.: Наукова думка, 1983. – 545 с.

Андреева Т.Т.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ВОПРОСЫ ЭКОЛОГИИ ЧЕЛОВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ Г.С. СКОВОРОДЫ В ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ

Аннотация

В статье освещаются взгляды Г. С. Сковороды на вопросы экологии человека, охраны и укрепления ее здоровья в историческом контексте, которые являются актуальными в наше время.

Ключевые слова: экология человека, Г. С. Сковорода.

Andreeva T.T.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

QUESTION OF ECOLOGY RIGHTS IN WORKS G.S. SKOVORODA HISTORICAL CONTEXT

Summary

The article high lights the views of Mr. Scovoroda to question human ecology, protection and strengthening of health in a historical context that is relevant today.

Keywords: ecology, G. S. Skovoroda.